

SISSEJUHATUS. EESTI RUUMILINE ARENG

HELEN SOOVÄLI-SEPPING,
ANTTI ROOSE

Eesti on inimarengus edenenuud maailma riikide hulgas 30. positsioonile, kuid jäänud sinna püsima. Eesti elanike heaolu kasv on olnud võrrelduna teiste maailma riikidega tähelepanuväärsne. Riigisiseselt süveneb piirkondlik sotsiaalne kihistumine.

Eesti suurlinnastumist väljendab Suur-Tallinna jätkuv kasv: inimesed, majandus ja teenused koonduvad Tallinna linnapiirkonda ning ülejäänud Eesti kahaneb ja taandareneb. Eestile kui tervikule tekib suurlinnastumine tasa-kaalutust nii riikluses, halduses, majanduses, elu-, ruumi- ja keskkonnakvaliteedis. On aeg hakata tegema linnapolitiikat, luua riiklik raamistik ja sihtmeetmed, lähtudes linnapiirkondadest, mitte linnapiiridest.

Eestlaste mitmepaiksus seob Tallinna maakondadega ning linnad küladega. Inimeste igapäevaste tegevusruumide laienemine ja haldusreform on toonud kaasa ruumilise identiteedi lahjenemise. Autokasutusel pöhinev elulaad, elu- ja tegevuskorraldus võimaldab tegutseda samaaegselt nii linnas kui ka maal. Mitmes kohas elamine, mis on tingitud töörändest, maakodudest, perevõrgustikest, sõpruskondadest, õppimisest ja vaba aja veetmisest, eeldab seni-seest paindlikumat ruumiplaneerimist ja halduskorraldust.

PÖHISÖNUMID

Avalik arutelu loob parema elukeskkonna ja püüdlev ühismeelele. Aruteluks vajalike oskustega arendamine on riiklik huvi. Osalusdemokraatia edendamiseks on vaja senisest enam toimivaid, läbipaistvaid ning tagasisidestamisel põhinevaid kodanikkonna kaasamisviise. Sellele aitavad kaasanii digiplatvormid, analüütisel argumentatsioonil põhinev meediaruum, asjatundlikud ametnikud kui ka usaldusväärsed eksperdid. See kõik tagab teadmiste vahetuse ning loob usaldust riigi ja tema kodanike vahel.

Ehituspärand ja loodusala kulturni osana tugevdavad Eesti inimeste keskkonnasuhet ja kodutunnet. Mitmekesise elukeskkonna eeldus on säastva arengu põhimõtetest lähtuv ehituspärandi kaitse koos investeeringukavaga, mis tagab riigile oluliste hoonete säilitamise, kasutuselevõtu ja haldamise. Eesti inimeste keskkonnateadlikkus on kiiretes ja järskudes muutustes, mis selgitab viimaste aastate ühiskondlike vastasseise loodusalaade kasutamisel. Loodusalade teadlik planeerimine ja parem külalistuskorraldus aitab parandada linlaste tervist ning hoida sidet loodusega.

President Lennart Meri kuulutas Eesti Vabariigi 78. aastapäeva kõnes 24. veebruaril 1996:

„Milles peitub Eesti tugevus? [...] Et Eesti asub täpselt seal, kus ta asub. Et Eesti on täpselt nii suur, nagu ta on.“

Maismaad on Eestil katastris täpselt 43 465 km² ([Maa-amet 2020](#)). Eesti maa – nii maaressurss, geograafilised kohad, nende otstarve ja kasutus, linnad-külad kui ka loodus – on rahvuslik vara. Eesti on ja areneb siin sellel maal, võõrsõnaga „territoriumil“, teaduskeelselt „ruumis“. Eesti inimarengu aruande 2019/2020 põhiteema on Eesti ruumiline areng Eesti inimeste heaolu mõjutavates ja ühiskondlike protsessides. Kuidas taasluua ja kasvatada Eesti ruumilist rikkust, kvaliteeti ja tasakaalu demokraatlikult ja kogu ühiskonna huvides, on selle aruande alusküsimus.

Läheneme ruumi mõistele (ingl space, spatial) viies peatükis võimalikult laialt, nii eri mõõtkavades kui ka eri tähenustes. Laiendame mõistet geograafiliselt kogu Eestile, võttes tähelepanu alla asustusstruktuuri, loodusalad, linnaru-

mi, sealhulgas linnadisaini ja meid ühen-dava aruteluruumi. Samuti kirjeldame Eesti demokraatia tervist ruumilises muutuses, säastva arengu ja ühiskonna sidususe vaatenurgast, röhudes elukõlbli-ku, inimsõbraliku, inimmõõtmelise ruumi ühisloomele. Seega, ruum selle aruande katusterminina tähistab ühist ruumi, mis pälvib avalikku huvi ja pakub ühiskondlikku hüve.

Mitmes aruande artiklis kerkib üles küsimus demokraatlikest ruumisuhetest avalikus ruumis, kus avalik huvi vastandub isiklikule ja eraõiguslikule huvile. Kui avalik on avalik ruum (ingl *public space*), see küsimus on ühiskonnas viimastel aastatel teravalt kerkinud nii linnaruumi kui ka tootmisettevõtete, korterelamute, teede ja muude objektide planeerimisel, nii seoses looduslike viibimisega kui ka metsade raadamisega. Töepooltest, avalikku ruumi saab mõista avaliku ja era(s-tatud) ruumi vastanduses. Ehkki 40% Eesti maaressursist on riigiomandis, 1% kuulub omavalitsustele, on ka selle ruumi n-ö avalikkus piiratud, näiteks riigikaitsemaa. Samuti võib avalik huvi puududa ka seda 59% Eesti territooriumist, mis on eraomand.

Ruumil on ühtlasi oluline roll ühiskondlike protsesside kujundamisel. Avaliku ruumi, sealhulgas eraõigusliku ruumi kasutamine ja kujundamine peegeldab seda, kuidas ühiskond on organiseeritud. Mida avatum ja demokraatlikum on ühiskond, seda paremad on kaasaraäkimiise võimalused ruumi kujundamisel ja läbipaistvamat ruumiotsused. Ruum ise

Ruum ise mõjutab inimeste ole-mist ja käitumist ning kujundab mõtteviisi nii kollektiivsel kui ka üksikisiku tasandil.

mõjutab inimeste olemist ja käitumist ning kujundab mõtteviisi nii kollektiivsel kui ka üksikisiku tasandil. Lisaks on avaliku ruumi olemus viimastel kümnenditel tugevasti muutunud. Suhtlemine digiplatvormidel pakub avaraaid võimalusi kohtumisteks nii tuttavate kui ka vőõ-

rastega. Nii võib digitaalne aruteluruum olla täiendus linnaväljakule või külaplatsile. Avalik digitaalne ja füüsiline ruum on omavahel tihedalt läbi põimunud, tekitades aja ja ruumi tihenemise efekti – digitaalselt saame olla samal ajal mitmes ruumis korraga.

- **Eesti on inimarengus edenenud maailma riikide hulgas 30. positsioonile, kuid jäänud sinna püsima.**

Aastast 1990 ÜRO Arenguprogrammi poolt kasutusele võetud inimarengu indeksi kohaselt kuulub Eesti väga kõrge inimarengu tasemega riikide hulka. Eesti on 30. kohal indeksiga 0,882 ning püsinud samal positsioonil viimased kuus aastat ([tabel 0.1](#)). Indeks võtab arvesse oodatavat eluga, keskmiselt koolis käidud aastaid ning võrreldavates hindades SKPd ühe elaniku kohta. Euroopa Liidu keskmise oodatava elueaga võrreldes elavad Eesti elanikud (78,6 aastat) keskmiselt 3 aastat vähem. Oodatav eluiga sõltub mitmest mõjutajast: keskkonnast, tervishoiuteenustest kättesaadavusest, inimeste elatustasemest ja terviseteadlikkusest. Eestis on oodatav eluiga pikem linnalistes piirkondades, eesti rahvusest ja kõrgemalt haritud elanikkonna hulgas ([Statistikaamet 2018](#)). Haridus on jätkuvalt au sees ja väga oluline. Eestist käivad õpilased maailmas kauem koolis vaid Šveitsis, Ameerika Ühendriikides ja Kanadas.

Heaolu kasv on märkimisväärne ning toonud käibele loosungi „Eestil pole kunnagi nii hästi läinud kui täna“. Mõõtmisest ja indeksisüsteemist olulisem on andmete kvaliteet ja nende sisusse süvenemine. Kett on täpselt nii tugev, kui on tema nõrgim lüli, ehk teisisõnu, elanikkond on nii jõukas, kui tema materiaalselt kõige nõrgemalt kindlustatud ühiskonnagruppid. Statistikaameti andmetel elas 2019. aastal suhtelises vaesuses 284 300 (21,7%) ja absoluutes vaesuses 31 400 (2,4%) Eesti inimest. Ligikaudu pool eakatest kogevad suhtelist vaesust. Kui vaesusriskis elava-

te elanike osatähtsus on viimastel aastatel aeglased, aga siiski vähenenud, ei ole elanikkonna rikkama ja vaesema viienda erinevus võrreldes 2017. aastaga muutunud. Eesti heaolu suurenemisest ei ole osa saanud kõik elanikkonna gruppid, saati kõik piirkonnad. Erinevused keskmises elueas, haridustasemes ja sissetulekutes avalduvad piirkondlikult ning on seotud ühtlasi keskkonnaseisundiga ([Rahvastikutervise arengukava 2020–2030](#)).

Selle sajandi esimestel kümnenditel on maailmas haigusi, nälga ja vaesust törjudes saavutatud elustandardi kire kasv. Kuid tänapäeval on maailm uue ebavõrdsuslaine võimuses ning 2019. aasta lõpus ilmunud globaalse inimarengu aruande keskne teema on ebavõrdsus kui inimeste heaolu kõige suurem takistaja. Aruannet raamistab tulevikku suunatud sõnum, et viimasel aastakümnel on lisandunud kaks uut üleilmset suundumust, mis mõjutavad inimeste heaolu kõikjal maailmas: tehnoloogia kättesaadavus ja kliimamuutus. Tehnoloogilised edulood nagu tehisintellekt ja masinõpe süvendavad lõhet nende elanikerühmade ja riikide vahel, kel ei ole võimalusi tehnoloogilise arenguga kaasa minna. Kliimakriis tabab juba praegu valusamini vaesemaid maailma piirkondi ja vähekindlustatud elanikerühmi. Hinnanguliselt põhjustab kliimamuutus maailmas aastatel 2030–2050 alatoitumise, malaaria, köhulahtisuse ja kuumara-banduse tõttu 250 000 lisasurma aastas ([ÜRO 2019](#)).

Tabel 0.1. Inimarengu indeks ja selle alusnäitajad valitud riikides (2018)

Järje-kohd	Riik	Inimarengu indeksi väärthus	Oodatav eluiga sünnihetkel (a)	Eeldatav kooliaastate arv	Keskmine kooliaastate arv	SKP inimese kohta (2011 ostujõu pariteedi alusel, USD)
1	Norra	0,954	82,3	18,1	12,6	68 059
2	Šveits	0,946	83,6	16,2	13,4	59 375
3	Iirimaa	0,942	82,1	18,8	12,5	55 660
4	Saksamaa	0,939	81,2	17,1	14,1	46 946
4	Hongkong	0,939	84,7	16,5	12,0	60 221
6	Austraalia	0,938	83,3	22,1	12,7	44 097
6	Island	0,938	82,9	19,2	12,5	47 566
8	Rootsi	0,937	82,7	18,8	12,4	47 955
9	Singapur	0,935	83,5	16,3	11,5	83 793
10	Holland	0,933	82,1	18,0	12,2	50 013
11	Taani	0,930	80,8	19,1	12,6	48 836
12	Soome	0,925	81,7	19,3	12,4	41 779
13	Kanada	0,922	82,3	16,1	13,3	43 602
14	Uus-Meremaa	0,921	82,1	18,8	12,7	35 108
15	Suurbritannia	0,920	81,2	17,4	13,0	39 507
16	USA	0,920	78,9	16,3	13,4	56 140
17	Belgia	0,919	81,5	19,7	11,8	43 821
18	Liechtenstein	0,917	80,5	14,7	12,5	99 732
19	Jaapan	0,915	84,5	15,2	12,8	40 799
20	Austria	0,914	81,4	16,3	12,6	46 231
21	Luksemburg	0,909	82,1	14,2	12,2	65 543
22	Israel	0,906	82,8	16,0	13,0	33 650
22	Lõuna-Korea	0,906	82,8	16,4	12,2	36 757
24	Sloveenia	0,902	81,2	17,4	12,3	32 143
25	Hispaania	0,893	83,4	17,9	9,8	35 041
26	Tšehhi	0,891	79,2	16,8	12,7	31 597
26	Prantsusmaa	0,891	82,5	15,5	11,4	40 511
28	Malta	0,885	82,4	15,9	11,3	34 795
29	Itaalia	0,883	83,4	16,2	10,2	36 141
30	Eesti	0,882	78,6	16,1	13,0	30 379
34	Leedu	0,869	75,7	16,5	13,0	29 775
39	Läti	0,854	75,2	16,0	12,8	26 301
49	Venemaa	0,824	72,4	15,5	12,0	25 036

Allikas: ÜRO 2019.

- Eesti suurlinnastumist väljendab Suur-Tallinna jätkuv kasv: inimesed, majandus ja teenused koonduvad Tallinna linnapiirkonda ning ülejäändud Eesti kahaneb ja taandareneb.

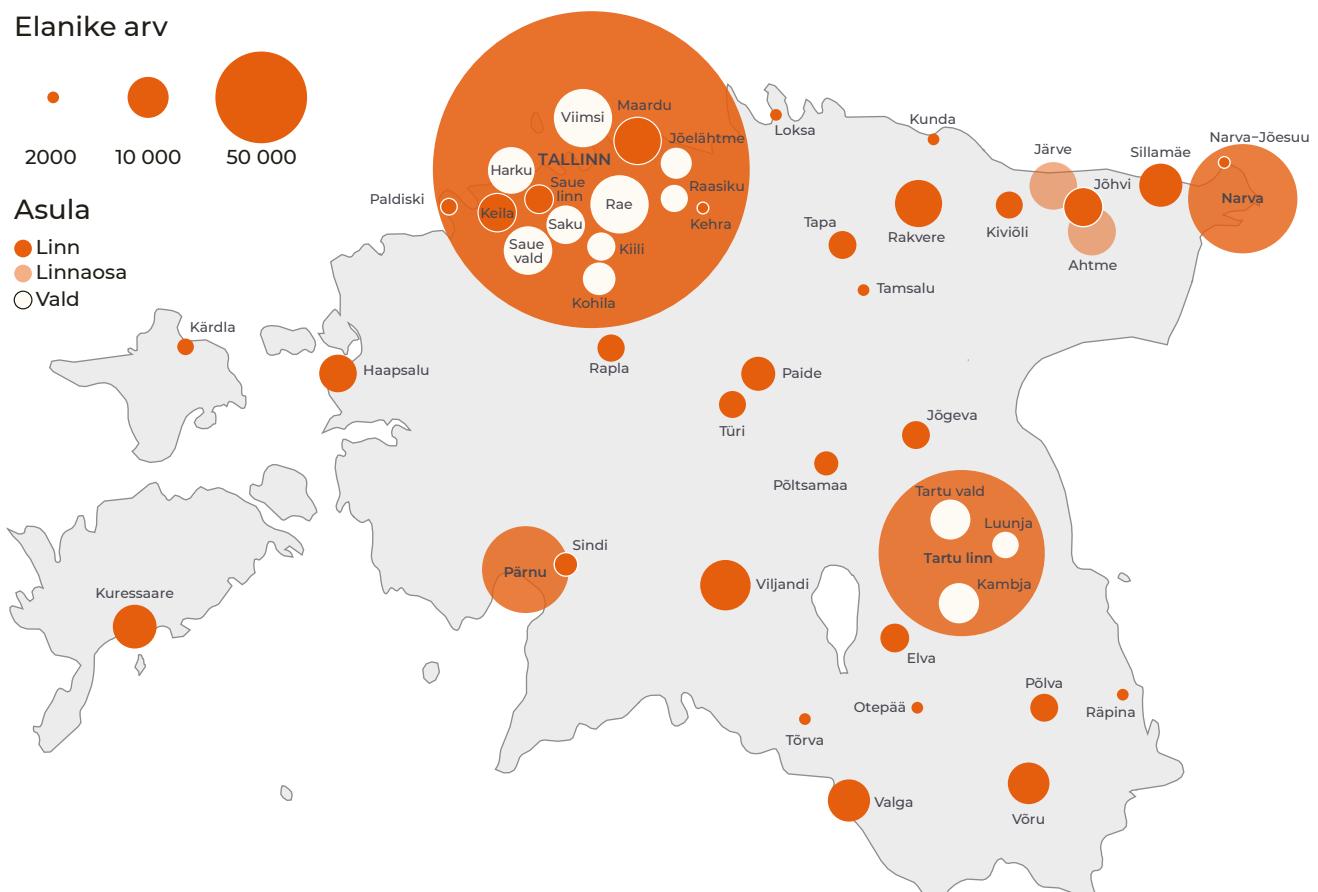
Eesti kaart on lihtne. On suurlinn Tallinn, on ülikoolilinn Tartu, on suvituslinn Pärnu, on hilistööstuslik Kirde-Eesti, järjest enam puhke-, põllu- ja metsamajanduslik Lõuna-Eesti ja mere-tagused saared. Lihtsamalt saab Eesti jagada kaheks – on Tallinn ja (muu) Eesti: kaheksast viieni töiselt tegusad maakonnalinnad ning rahvuspargistuv ääremaa. Need ei ole sildid, vaid Eesti tegelik ruumistruktuur ja haldusjaotus (joonis 0.1). Ruumilise arengu mõttes on sotsiaalteadlaste 2000. aastal osutatud „Kaks Eestit“ saanud nüüd realsuseks (vt Lauristin 2001; Vetik 2002).

Järjest enam arutleb teadlaskond planetaarse linnastumise teemadel,

selgitades ja täpsustades linnastumisprotsesside üha tugevamat mõju üleilmastumisele, keskuskohtade ja linnaalade hägustumist ning hävitavat survet loodusele (Schmidt 2018). Linnastumisprotsess põimib kokku turumajanduslikud globaalvõrgustikku ühendatud tegevused ning intensiivistab maakasutust. Maapiirkonnad muudetakse agrotööstuskompleksideks, loodust kaubastatakse näiteks turismi eesmärgil, rajatakse tööstusparke, samuti kaupade transpordimiseks mõeldud logistika- ja transporditaristuid.

Linna tähendust ja mõju ei saa mõõta üksnes linnavormi, tiheduse ja teiste ruumitunnustega. Tänapäeva linn

Joonis 0.1. Eesti linnasüsteem (alates 2000 elanikust, 2019. aasta rahvaarvu alusel)

Allikas: Statistikaamet.

Linnastumisprotsess põimib kokku turumajanduslikud globaalvõrgustikku ühendatud tegevused ning intensiivistab maakasutust.

määratleb end halduspiire ületava sotsiaalruumiilise jõuna ([Brenner 2019](#)). Nii ei ole ka Eesti linn praegu enam traditsioonilise arusaama kohaselt ühe selgelt eristuva linnakeskusega tööstuslik tiheasula. Praegused 47 halduspiiri-dega linna moodustavad Eestis linnasüsteemi tinglikult, sest enam kui poolel neist napib 21. sajandi mõistes suurust ja linnalisi omadusi. Eestis väljendub linnastumine linnaalade lainemise ja linnarahvastiku kasvuna Tallinnas. Linnapiirkondlikud majandusteeooriad seletavad praegust suurlinnastumist süveneva tasakaalutuse ja kasvu koondumisenä ([Nijkamp ja Kourtit 2013](#)). Nende majandusmudelite õpikunäide on

Eesti. Linnastumisel, iseäranis suurlinnastumisel on arvestatavad negatiivsed välismõjud eeskätt linnaruumi- ja keskkonnakasutuses, aga ka sotsiaalses plaanis, nagu näiteks ühiskonna kihistumises. Eesti linnastumist 2000. aastatel iseloomustasid kiired euroopalikud õigus-, haldus- ja sotsiaal-majanduslikud muutused ([Raagmaa jt 2014](#)) ([tabel 0.2](#)). 2010. aastatel toimus Euroopas majandustõusu uuel lainel suurlinnade kokkusulamine hiigelregioonideks (London-Manchester, Pariis-Brüssel-Amsterdam-Saksa linnastud; Rooma-Milano-Torino). Nõnda ei ole Tallinn teiste suurlinnade seas sugugi suur, Euroopa Liidus elanike arvu poolest alles 59. kohal.

Linnaareng tervikuna põhineb Eestis linnamaa lainemisel, maavõ tul. Aastatel 2000–2017 on asustusalade pindala Eestis suurenenud 138 km² võrra ([Oja, ptk 1](#)). Maakasutuse muutusena on Eestis neil aastatel tinglikult rajatud juurde üheksa Viljandi linna, aga tegelikkuses ega kaardil ühtegi uut linna pole. Samal ajal iseloomustab linnade kasvu killusta-

Tabel 0.2. Euroopa ja Eesti linnapolitiika võtmearengud

Aasta-kümnend	Euroopa areng	Euroopa võtmeprotsessid	Linnapolitiika võtmeteemad „vanas“ Euroopas	Linnapolitiika võtmeteemad Eestis
1990	Ühisturu integratsioon ja üleeuroopalised taristud, sh transpordivõrk.	Demokratiserumine ja riigireformid Kesk- ja Ida-Euroopas.	Kultuur ja turism. Konkurentsi-politiika.	Üleminekureformid, sh maa- ja omandireform ning linna-haldus. Erastamine ja kinnisvaraturu teke.
2000	Euroopa Liidu itta lainemine. Terrorism.	Majandusbuum ja finantskriis.	Suurlinnastud. Elukvaliteet.	Linnaplaneerimine. Kinnisvarabuum, sh eeslinnastumislaine, uued keskused ja linnataristud ning ärilinnak.
2010	Hiigelregioonid suurlinnastute võrgustikuna.	Majanduse taastumine. Kokkuhoiupoliitika.	Nutikas spetsialiseerumine. Tehnoloogiline areng ja innovatsioon.	Suurarendused ja suurtaristud. Keskklassistumine. Avaliku ruumi teema esilekerkimine. Kaasav linn ja kodanikuaktivismi teke.
2020 ja tulevik	Deglobaliseerumine. Euroopa geopolitiilise positsiooni hoidmine maailmas. Kliimaneutraalsus.	Majanduskriis. Brexit. Roheline lepe. Digaalitus. Populism. Euroopa kultuuri kaitse.	Säästlik, tark hooliv linn. „Uus“ demokraatia.	Rail Baltica. Talsinki. Kestlik kahanemine. Sotsiaalsüsteemid.

Allikas: Clark jt 2018; Mäntysalo jt 2019; Raagmaa jt 2014.

tus ja hajumine. Akadeemik Mart Kalm on pannud diagnoosi Eesti ehitatud ruumile (Kalm 2018):

„Võrreldes ülejäänud Euroopaga on piinlik tunnistada, kui vähe tähelepanu pöörame tänapäeval jätkusuutlikkusele. [...] Vaesus ja muutuvad olud on harva lasknud terviklikel keskkondadel tekkida, mistöttu modernset Eestit iseloomustab rohkem keskkonna katkendlikkus.“

Praeguse seisuga elab linnakeskkonnas 920 000 inimest ehk 69% Eesti elanikest, kellest omakorda Suur-Tallinnas umbes 550 000 ehk 40% Eesti elanikest (Roose, ptk 1). 21. sajandi kahe esimese aastakümne suurlinnastumine on juba kujundanud Eesti arengulugu, kuid ei ole veel võrreldav massilise elamuehituse ja sisserändeajastuga 1970.–1980. aastatel. Suur-Tallinna kasv 2010. aastatel on tähendanud laialdasi ja veel suuremaid kinnisvaraarendusi ning liiklusteristut, linnaasumite segregatsiooni (Tammari jt 2020), uusasumite killustatud laienemist (Roose, ptk 1) ning vähenevat avalikku linnaruumi (Paaver ja Kiivet, ptk 2). Kiire autostumise kasvuga võtavad üha suurema osa linnade territooriumist enda alla sõiduteed ja parkimiskohad (Grišakov, ptk 5). Ka taristuinsteeringud on suunatud eelkõige sõiduteedesesse, vähem könnija ja jalgrattateedesesse, linnaväljakutesse ja parkidesse. Autostumisega kaasnev ini-

21. sajandi kahe esimese aastakümne suurlinnastumine on juba kujundanud Eesti arengulugu.

meste vähene füüsiline liikuvus (Tuvikene jt, ptk 1) võib omakorda mõjutada füüslist ja vaimset tervist, mille näitajad tingituna ülekaalulisusest ja vaimsetest häiretest on terves Eestis viimastel kümnenditel languses (Säästva arengu näitajad 2018). Sillutatud ja ehitatud linnamaaks ohverdatakse linnarohelus, mis on teravnevas kliimakriisis omandanud järjest olulisema tähenduse nii elurikkuse ja süsinikusalve na kui ka linna tehiskeskkonna ja inimeste tekitatud keskkonnamõjude puhastamisel ja puhverdamisel (Sepp ja Poom, ptk 3; Hansis jt 2015; EEA 2019a). Tormakas linnakasvus põrkuvad sageli avalikud ja erahuvid (nt Viimsi valla arendustegevus, Tallinnas Kalamaja tihendamine jne; vt Paaver ja Kiiver, ptk 2; Klavin jt, ptk 2; Ventsel ja Madisson, ptk 4).

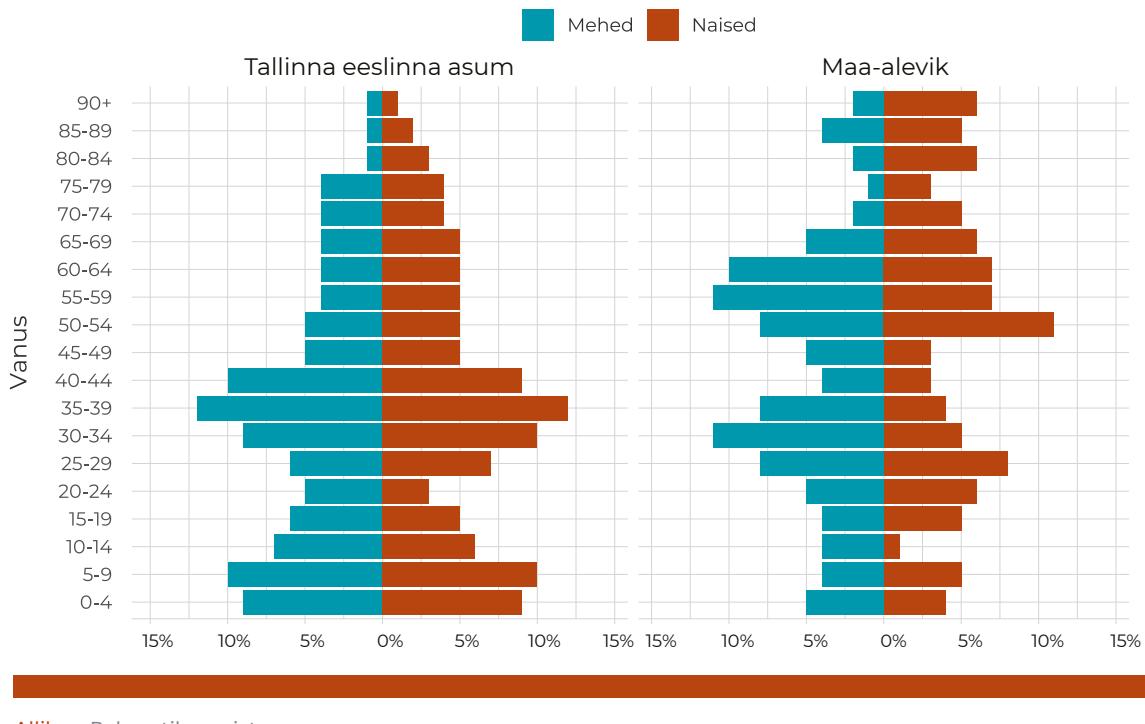
Tallinnale pakub arengupotentsiaali kaksiklinnastumine Helsingiga. Teadmusmajandust ja innovatsiooni arendav tulevikulinn Talsinki võiks liita Helsingi üleilmiselt tunnustatud teadmus- ja elukvaliteedi Tallinna uuenduslikkuse ja kasvuhooga. Kui nii läheb, siis sünnib miljonilinn, maailmalinn (Grišakov, ptk 5).

● Eesti inimeste mitmepaiksus seob Tallinna maakondadega ja linnad küladega.

Kõik maakonnad peale Harjumaa on kahanemas. Aastatel 2000–2018 lisandus Harjumaale 10% rahvastikku, samal ajal kui Tartumaa rahvastik vähenes 4%, teistes maakondades jäi elanikke vähemaks kümnendiku kuni veerandi võrra. Kahanemine on suurlinnastumise pöördprotsess. Selle näiteks on ühe Tallinna uue eeslinnaasumi ja ühe maa-aleviku rahvastikupüramiid (joonis 0.2). Tallinna eeslinnaasumis elavad noo-

red lastega pered, maa-alevikus üle viiekümnnesed. Kahanev on piirkond, mille elanikkond väheneb olulisel määral ühe põlvkonna jooksul.

Maakonnad kaugenevad Tallinnast nii ruumiliselt, majanduslikult, sotsiaalselt, elutingimustele poolest kui ka kultuuriliselt (Kährik ja Väiko, ptk 1; Pluschke-Altof, ptk 1). Selle arengu kesmes on viimasel kümnendil vastuseid ootav küsimuste kimp: kas kahanevatel

Joonis 0.2. Tallinna eeslinna asumi vs. maa-aleviku rahvastikupüramiid

Allikas: Rahvastikuregister.

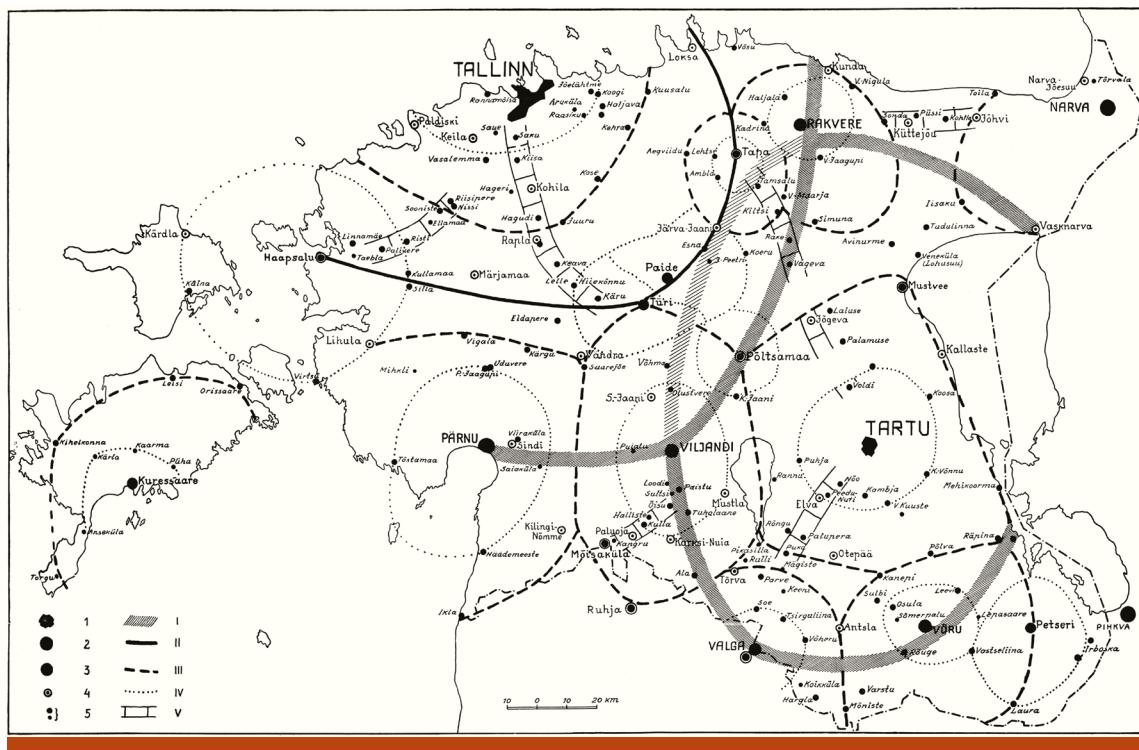
maakonnalinnadel on jõudu, et maakondi käima tömmata; kas ettevõtluskeskkond on piisavalt elav ja mitmekesine ning kas tööjõubaas ja -areaal on küllal dane majanduse arengus?

Kahanemisküsimus ei taandu pelgalt töörändele ja suurema sissetuleku otsingutele. Elamufondi ülejääk ja vabanemine nii elutingimuste poolest kui ka ehitustehniliselt on muutnud paljud Eesti pered kinnismaisteks, kuivõrd nende kodu turuhind on madal. Samal ajal puudub maakondades noortel peredel võimalus alustada elu uuselamus, uues kodus. Ebavõrdsus elamistingimustes ja kinnisvarahindades, alaalist ja pensioniealist elanikkonda liikuvusvaesusesse lükkav harv ühistransport süvendab üldist regionaalset ebavõrdsust Eestis (Kährik ja Väiko, ptk 1; Tuvikene jt, ptk 1).

Eestis ootab lahendamist kohapõhine targa kahanemise plaan kolmes valdkonnas: töökohad, elukohad, põhiteenused.

Maakonnatasandi ja maakonnalinnade nõrgenemine on kiirendanud suundumust kahe-keskuse-Eestiks, mis koosneb Tallinnast ja Tartust, kattes nende tagamaad tunniajase autosõitu raadiuses (joonis 0.3). Töökoht liigub Tallinna ja Tartusse ees, elukoht ja teenused tulevad järele. Ülikooliöpingute järel ei naase paljud noored kodukohta, vaid jäavad elama Tallinna või Tartusse. Seda laadi protsessi leevendab eestlaste mitmepaiksus (ingl *multilocality*). Arvukalt elanikke omab kahte kodu, ühte linnas ja teist maapiirkonnas, kuhu sõidetakse nädalavahetuseti ja suvepuhkuseks. Nendele lisanduvad hargmased pered, kes elavad piiri taga ja käivad Eestis puhkamas. Hargmatus on toonud Tallinnale Helsingi ja Stockholmi lähemale näiteks Rakverest või Paides, seda nii ajageograafiliselt elu- ja töökohtadena kui ka eluolu liselt. Sestap jäavad maakonnad, aga ka ülikoolilinn Tartu üleilmastumisprotsessides siseisolatsiooni (Leetmaa, ptk 1). Ka koduläheduse mõiste on aja ja ruumi tihenemise ja kiirenemise (Lauristin jt 2017) ja linliku elumudeli töttu muutunud, laienenud ülelinnaliseks või isegi piirkondlikuks. See omakorda on lajhjandanud

Joonis 0.3. Geograaf Edgar Kandi ajalooline Eesti linnasüsteem kehtib põhimõtteliselt ka tänapäeval, sh kahekeskuseline Tallinna- ja Tartu-tõmbeline Eesti ning nende linnade tagamaad autosõiduraadiuses, nn ühe-tunni-Eesti

Allikas: Kant (1935).

ruumilist identiteeti, hägustanud kodulinna ja koduküla tähendust.

Kestliku kahanemise võtit ei ole seni pakkunud ruumilised ümberkorraldused riigihalduses ega ka haldusreform. Üha horedam asustus ühelt poolt sundis keskvalitsuse nöudmisel maavaldu liituma ja ühiselt maaelu korraldama, kuid teiselt poolt liiguval teenused ja muud sotsiaalsed võrgustikud linna (ostu- ja vabaajakeskused, haridus- ja raviteenused jm). Ettevõtlust edendavad ja maapiirkondi elavad Euroopa Liidu programmid ja projektid on mõjunud tagasihoidlikult, sest on joudnud suurel määral linnapiirkondadesse (Eesti regionalarenge strateegia 2014–2020 seireraport 2019;

Raagmaa jt 2014). Konkurentsivõimele keskenduv regionalpoliitika on toetanud turumajanduslikke arengusuundusi ega ole ääremastumisprotsessi vähendanud (Pluschke-Altof jt, ptk 1).

Eestis ootab lahendamist kohapõhine targa kahanemise plaan kolmes valdkonnas: töökohad, elukohad, põhiteenused. See eeldab Eesti piirkondade arengu kavandamist ja lahendamist kahes põhimõtteliselt erinevas võtmes: turumajanduslikel printsipiidel kasvu ja konkurentsining solidaarsuspõhimõttel kestliku kahanemise võtmes. Eesti vajab kaht haldusmudelite – üht suurlinnastumise, teist kahanemise puhuks.

● **Avalik arutelu loob parema elukeskkonna ja püüdlev ühismeelele.**

Samavõrd kui avaliku füüsilise ruumi olemus on viimastel kümnenditel olulisel määral muutunud, on muutunud meie suhtluskeskkonnad. Suhtlemine ja sotsialiseerumine digiplatvormi-

del pakub avaraid võimalusi aruteludeks ja kohtumisteks tuttavate, aga ka täiesti võõraste inimestega. Virtuaalne ruum võtab üle füüsilise ruumi funktsioone (Ibrus, ptk 4). Nii nagu elukeskkond ja

füüsiline ruum, peab arutelukeskkond olema mitmekesine ja tasakaalustatud (Kõuts-Klemm, ptk 4). Praegu on traditsiooniline paberväljaannetega ajakirjandus taandumas uute meediavormide ees ning seeläbi võimendamas digilöhet. Ühtlasi on see tähendanud mitmel pool Eestis kohaliku inforuumi ahene mist (Kalmus ja Siibak, ptk 4). See viitab probleemile, et vanemaalised ei saa osa meediaruumist, sest nende digipädevus on ebapiisav (Tambaum 2019).

Avalike teemade arutamisel võrgumeedias on toimunud liikumine argumentatsiooni ülelihtsustumise suunas. Suhtluses valdavad kiiresti mõistetavad ja tugeva emotсionalalse laenguga sõnumid (Ventsel ja Madisson, ptk 4). Samal ajal on nii uue meedia kui ka sellest tulenevast kajakambrite mõju aruteluruumile üle hinnatud. Sotsiaalmeediast pärit emotсionalne suhtlusviis on üle kandunud kogu meediaruumi, kus eksperdi ja töenduspõhist argumentatsiooni võidakse ära kasutada eri positsioonide vastandamiseks ning argumentide tühistamiseks selle asemel, et leida vätluses ühisosa (Olesk, ptk 4). Samal põhjusel ei soovi Eesti noored osaleda avalikus debatis (Kalmus ja Siibak, ptk 4). Suhtluskulttuuri kuulub oskus järgida avaliku suhtlemise head tava.

Eesti kodanikuühiskonna eestkönelejad on seisnud hea selle eest, et edendada nii arutelu- kui ka kaasamiskultuuri. Sellegipoolest on kodanikuaktiivsus Eestis vähene, olles näiteks Soomest ja Rootsist enam kui mitukümmend aastat maas (Ainsaar ja Strenze 2019). Ise-seisvunud Eestis on ruumi planeerimise praktikad ja tavad muutunud avatumaks, demokraatlikumaks. See on kinnistamas inimestes arusaama, et kaasamine on osa kvaliteetse elukeskkonna loomisest

Viimaste aastate konfliktid ruumi planeerimisel ning arutelud loodusalaade kasutamisest annavad tunnistust keskkonna väärustete mitmetõstmisest.

ja kujundamisest. Ometi iseloomustavad valdava osa Eesti elanike suhtumist kaasmissesse pigem passiivsus ja pessimism (Vahtrus jt, ptk 3). Põhjusena saab välja tuua väheste tagasisidestamise ja formaalse suhtumise, mis kahandab kaasamise tähendust ja usaldusväärust ning tekib kaasamisväsimust. Avaliku ruumi eest seisvad huvirühmad otsivad aktiivselt dialoogipartnereid avaliku sektori või erasektori hulgast ning tõukavad tagant kodanikuühiskonna ja demokraatlikuma kaasamiskultuuri arengut (Kljin jt, ptk 2). Vaatamata sellele on avalik haldus muutunud kohmakalt bürookraatlikeks ja ühtlasi spetsifiliselt tehnokraatlikeks. Konsensuse – eesti keeli ühismeele – leidmist raskendab erialakeele barjääri planeerijate, projekteerijate ja kodanike vahel. Avalikuks aruteluks interneti sügavustes esitatud tehniliselt detailirohked joonised ja kirjeldused ei jäta tavainime sele võimalust kaasa rääkida oma piirkonna arengus. See omakorda on toonud kaasa arendamise ja ruumilise muutuse eituse, mitte-minu-tagahoovis-suhtumise (ingl NIMBY).

Arutelu kehv kvaliteet on infoajastu suurimaid probleeme. Parema ruumi loomiseks ja osapoolte arusaamade selgitamiseks on mitmesuguseid lähendusi. Tasakaalustatud, ühismeelele püüdlev aruteluruum on ühiskonna eri gruppide koostöö ja sidustamise eeldus. Aruteluks vajalike oskuste arendamine on riiklik huvi. Kodanikupädevust ja aruteluoskusi on tarvis parandada, et võimestada kodanikke ja edendada laiapõhjalist demokraatiat. Võimalusi selleks pakuvad arendamisel digiplatvormid, asjatundlikud ametnikud ja usaldusväärsed eksperdid.

Suhtluskultuuri kuulub oskus järgida avaliku suhtlemise head tava.

- **Ehituspärand ja loodusalaad kultuuri osana tugevdavad Eesti inimeste keskkonnasuhet ja kodutunnet.**

Kultuuriruumi lahutamatu osa on materialne ja füüsiline ruum kui rahvuse enesekirjelduse viis, nii nagu on seda ajaloo- ja tekstinarratiivid. Elukeskkond oma tänaste ja ajalooliste hoonete, linna- ja külalstruktuuri, asustusstruktuuri ning maakasutusega kannab endas eri ajalooetappide kihistusi. Seeläbi on maastik koos kujundamise ja kujutamisega üks olulisemaid kollektiivse mälju ja identiteedi loomise vahendeid samamoodi, nagu on seda eestikeelsed tüvitekstid, filmid, teatrietendused või laulu- ja tantsupeod. 2018. aasta kogumik „Eesti säästva arengu näitajad“ sedastab säästva arengu 11. eesmärgis, et kultuuripärandi olukord osutab eesti kultuuri kestlikkusele ja ühiskonna teadlikkusele kultuuripärandi värtustest.

Riigi esmatähtsad kultuuri- ja mäluasutused Kumu ja ERM on valmis ehitatud. Käes on aeg senisest enam pühenduda olemasoleva arhitektuuri- ja maastikupärandi värtustamisele. Uusehitiste rajamise kõrval võiks hoonestuses kavakindlamalt eelistada ehituspärandi uuskasutust. Sellest saab sotsiaal-majanduslikku kasu terve piirkond, mitte üksnes konkreetne eluala ([Historic England 2019](#)). Kultuuripärandi kasutuselevõtt muudab väikelinnad ja maa-alevikud tervikuna atraktiivsemaks nii elanikkonnale kui ka piirkonna külastajatele ([Talk ja Raie, ptk 2](#)). Seda laadi mõtteviisi juurutamise eeldus on põhjalikud sotsiaal-majanduslikud mõjuanalüüsid ja terviklik vaade nii ehituspärandile kui ka tervele piirkonnale, samuti võimalikult paljude osapoolte huvide ja võimalustega arvestamine ([Lankots, ptk 2](#)). Samuti on kohane iga objekti puhul küsida, mis on ehituspärandi säilitamise eesmärk või milline on riigi või siis eraomaniku suutlikkus kaitsealustesse objektidesse investeerida. Mitmekesisema elukeskkonna seisukohast vajab Eesti ehituspärand kaitset koos sotsiaal-kultuurilise ning majandusliku mõjuhindamise, riikliku

investeeringukava ja meetmetega, mis tagavad riigile prioriteetsete ajalooliste hoonete säilitamise, kasutuselevõtu ja haldamise.

Viimaste kümnenndite linnastumisprotsess on avaldanud mõju kultuuri loomele. Eestis on rohkelt säilinud põlvvest põlve suulise pärimuse teel edasi kantavaid kultuuripraktikaid, nagu näiteks seenel- ja marjulkäik ning aiasaaduste kasvatamine ja konserveerimine. Loodust kaitstakse ja keskkonnast hoolitakse. Selle tööstuseks on iga-aastane tuhandeid Eesti inimesi koondav „Teeme ära“ talgupäev. RMK puhkealad on linlaste seas ülipopulaarsed ning mitmel pool külastuskoormuse piiril. Sellegipoolest on Eesti elanikkonna kontakt loodusega vähenemas ja nii on paar viimast põlvkonda Eestis kaotamas looduse tundmist laiemalt, samuti esineb põhjendamatut looduskartust ([Sepp ja Lõhmus, ptk 3](#)). Üleeuroopaline ja Eesti elurikkuse ja looduspaikade kadu ([EEA 2019b; Lõhmus, ptk 3](#)) ning tehiskeskonna laienemine annavad märku Eesti ühiskonna värttussüsteemi katkestustest, mis selgitab viimaste aastate konflikte ruumi planeerimisel ja looduskasutuses ([Olesk, ptk 4; Vahtrus jt, ptk 3](#)). Selline kultuurikatkeskus on otseses seoses keskkonnateadlikuse ja -käitumisega. Meil ei ole võimalik suurendada inimeste ökoloogilist teadlikkust, kui loodusega kokkupuude piirdub telesaadete, ajakirjas avaldatud fotode või loodusmuuseumi külastusega ([Gandy 2018](#)). Kliimamuutuse ja biologilise mitmekesisuse küsimustesse hakanakse ühiskonnas tõsisemalt suhtuma siis, kui inimene kogeb, tajub ja tunnetab loodust vahetult. Terviklik, eesmärgipärase planeerimine Eesti linnapiirkondades peatab inimeste tervisele ja heaolule ülioluliste linnalähedaste ja linnasisestest rohealade täisehitamise.

Tulekuvaade

Liinnad on võimsa sotsiaal-majandusliku mõjujõuga, kuid samal ajal haavatavad süstemicid. Inimarengu aruande autorid juhivad järjekindlalt tähelepanu, et Eesti suuremate linnade, kuid eriti Tallinna linnapiirkonna kasv tehiskeskonna hoonestuse ja taristuna on rajatud tihtipeale inimeste vaimsele ja füüsilisele heaolele tähta avaliku ruumi ja roheluse arvelt. Samuti tuuakse välja kliimamuutuse ning kiire autostumise omavahelist seost. Süsinikuheite vähendamine sõltub kliimasöbralikumate liikuvusviisiide eelis-tamisest ([Tuvikene jt, ptk 1](#)).

Näited arvukatest linnadest nii Lääne-mere piirkonnas kui ka Euroopas laiemalt röhutavad linnade kasvatat rolli säastva arengu ning innovatsiooni veduriteena. Linnade arengut suunab lähitulevikus ja pikemas vaates Euroopa Liidu kliimapoliitika. Mida kliimapoliitikast lähtuv valitsemine kaasa toob? Planeerimisotsuse peamiseks mõõdupuiks saab maakasutuse efektiivsus kliimamuutuse seisukohast. Euroopa kliimapoliitika fookus laieneb lähikümnendil energiakasutustelt maakasutusele, mida praeguses süsinikuheite arvestuses tähistab lühend LULUCF, tähtsustamaks maakasutuse muutuse ja metsanduse rolli süsinikuringes. Üha tähtsamaks saab ringmajandus. Linnakeskkonnas avaldub see linna-piirkondade uuendamises, mahajätetud maa-alade kasutuselevõtus ja vanade hoonete kasutuselevõtus uute hoonete ehitamise asemel.

Säastva arengu põhimõtteid järgivale ja head elukvaliteeti pakkuvale linnakeskkonnale on iseloomulik, et selles on hea olla nii 8- kui ka 80-aastasel inimesel. Uut linnaajastut Eestis edendab Tartu linn

teel Euroopa kultuuripealinnaks, määratledes linnakultuuri linnaruumi ja elukeskonnana. Lähiaastatel eelistab Tartu taristuinvesteeringutes jalakäijaid ja rattureid, vääristsab südalinna, rajades lastele ja eakatele sobivaid linnaparke ning luues uut otstarbekohast arhitektuuri ja tänavakulttuuri. Ka Pärnu on seadnud eesmärgiks parandada elanikkonna terviseseisundit linnakeskkonna kvaliteeti tõstes. Linnae koostöö ülikoolide ja terviseasutustega tervist toetava keskkonna loomisel võimaldab luua vundamendi rahvatervise parandamiseks ning sealbi otseste tervisekulude vähendamiseks ([Grišakov, ptk 5](#)).

Ei Põhjala ega ülejäänud Euroopa pole suutnud seni maapiirkondadele kahane mist pidurdavat poliitikat välja pakkuda. Mõningaid Eestile sobivaid häid näiteid pakuvad eeskujuks Põhjamaad ([Nord-regio 2017](#)). Eesti ei ole oma ääremaastumisega erand, kuid tulenevalt Eesti geopoliitilisest asendist võib see osutuda riikluse probleemiks. Järjest höredam püsiasustus piirialadel loob ruumilise vaaku mi, kus tegutsevad Eesti sõjaväelised ja jõustruktuurid. See on tihti ainus võimalus tagada riigi kohalolek. Piiriäärsete piirkondade teema eeldab tihedamat koostöös teiste Balti riikidega.

Haldusreformi järel vajavad maapiirkondade inimesed kindlustunnet, et kvaliteetsed teenused on kättesaadavad kõigile elanikkonna eagruppidele. Teiste riikide kogemusele tuginedes ([samas](#)) võib elanikkonna piirkonda püsimäämis ja noorte piirkonda meelitamise võti peituda kodanike aktiivses osalemises piirkonna arenguprotsessides ja nende suunamisel. Kohaliku omavalitsuse jõustav, koostööle kutsuv avatud valitsemine tagab usaldusväärse öhkkonna, et koha arengu kavandamine ja elluviimine muutub inimestele oluliseks ning kohalikel elanikel on võimalus ise piirkonna arengut suunata. Need on strateegilised pikajalised kokkulepped, mis rajanevad usaldusel ja kestavad poliitikaüleselt.

Eesti kodanikuühiskonna lõimimisel valitsuse, ametiasutuste ja kohaliku ta-sandi otsustusprotsessidesse on kasutamata potentsiaal. Osalusdemokraatia

Eesti ei ole oma ääremaastumi-sega erand, kuid tulenevalt Eesti geopoliitilisest asendist võib see osutuda riikluse probleemiks.

edendamiseks vajame esiteks senisest enam toimivaid, läbipaistvaid ning tagasisidestamisel põhinevaid kodanikkonna kaasamisviise. Need tagavad teadmiste vahetuse ning loovad laiemat usaldust riigi ja tema kodanike vahel. Teine usalduse loomise mehhanism ühiskonnas on andmete kättesaadavus ja nende täpsus. Ühiskonna innovatsiooni veab tark linn, mis põhineb reaalajas jälgitavate avaandmete tõlgendamisel ning eraettevõtete, ülikoolide ja kodanikualgatuste lõimitud teadmussiirdel. Avaandmetel põhinev kodanikuteadus saab täiendavalt pakku da sotsiaalse innovatsiooni lahendusi linna- ja maakogukondadele ning ühtlasi olla partner riigile ja kohalikele omavalit-

sustele spetsiifiliste probleemide lahendamisel. Seeläbi on kodanikuühiskond ühiskonna sidusust loov partner, kes kaasamise kaudu mõjutab valitsemise protsesse.

Seda aruannet lõpetades on tervet maailma haaranud tervishoiukriis. Eriti haavatavad on sellises olukorras suurlinnad, kus haigust ohjata on keeruline. Ajaloost tuntud suuremad haiguspuhangud on olulisel määral muutnud linnade ja ühiskondade olemust ja tegevusmustreid. Jääb vaid loota, et kahte praegust üleilmset suurprobleemi – tervise- ja klimalakriisi – lahendatakse korraga ja üheskoos. ■

Viidatud allikad

- Ainsaar, M., Strenze, T. (toim.) 2019. Väärtused kui inimvara ja nende seos ühiskonna arenguga. Tallinn, Tartu: Arenguseire Keskus, Tartu Ülikool.
- Brenner, N. 2019. New Urban Spaces: Urban Theory and the Scale Question. Oxford: Oxford University Press.
- Clark, G., Moonen, T., Nunley, J. 2019. The Story of Your City: Europe and its Urban Development 1970 to 2020. European Investment Bank.
- EEA – European Environmental Agency 2019a. Land and soil in Europe. EEA Signals 2019. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- EEA – European Environmental Agency 2019b. The European environment – state and outlook 2020. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eesti inimvara raport 2019. Tallinn: Arenguseire Keskus.
- Eesti regionaalarengu strateegia 2014–2020 seireraport 2019. Tallinn: Rahandusministeerium.
- Gandy, M. 2018. Cities in deep time. – Cities, 22 (1), 96–195.
- Hansis, E., Davis, S. J., Pongratz, J. 2015. Relevance of methodological choices for accounting of land use change carbon fluxes. – Global Biogeochemical Cycles, 29 (8), 1230–1246.
- Historic England 2019. – Annual Report & Accounts 2018/2019.
- Kalm, M. 2018. Eesti arhitektuuri 100 aastat. Talust tarbimismaastikuni. Tallinn: Postimehe Kirjastus.
- Kant, E. 1935. Bevölkerung und Lebensraum Estlands: ein anthropoökologischer Beitrag zur Kunde Baltoskandias. Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv.
- Lauristin, M. 2001. Kas siirdeaaeg on Eestis lõppenud? – Eesti Päevaleht, 25.04.2001.
- Lauristin, M., Kalmus, V., Keller, M., Kiisel, M., Massu, A., Opermann, S., Vihalemm, P., Vihalemm, T. 2017. Kokkuvõte. Eesti ühiskonda kujundavad protsessid ja tulevikuarengud. – Vihalemm, P., Lauristin, M., Kalmus, V., Vihalemm, T. (toim.) Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 669–723.
- Mäntysalo, R., Kanninen, V., Purkarthofer, E., Koste, O.-W. (toim.) 2019. Kaupunkiseudut: Ristiinvalotuksia ja rajanylityksiä. BEMINE-hankkeen loppuraportti. Aalto-Yliopiston julkaisusarja CROSSOVER 3/2019.
- Nijkamp, P., Kourtit, K. 2013. The “New Urban Europe”: Global Challenges and Local Responses in the Urban Century. – European Planning Studies, 21 (3), 291–315.
- Nordregio 2017. White paper on Nordic sustainable cities. Stockholm: Nordregio.
- Raagamaa, G., Kalvet, T., Kasesalu, R. 2014. Europeanization and De-Europeanization of Estonian Regional Policy. – European Planning Studies, 22 (4), 775–795.
- Rahvastiku tervise arengukava 2020–2030. Tööversioon. Tallinn: Sotsiaalministeerium, 2020.
- Schmidt, C. 2018. Journeys through planetary urbanization: Decentering perspectives on the urban. – Environment and Planning D: Society and Space, 36 (3), 591–610.
- Säästva arengu näitajad 2018. Tallinn: Statistikaamet.
- Tambaum, T. 2016. 55+ rahvastiku internetikasutus ja sotsiaalne aktiivsus. – Sakkeus, L., Leppik, L. (toim.). Pilk hallile alale. SHARE Eesti uuringu esimene ülevaade ja soovitused eakate poliitika kujundamiseks. Tallinn: Tallinna Ülikool, 182–205.
- Tambaum, T. 2019. Vanemas tööeas inimeste interneti kasutus ja sotsiaalne aktiivsus SHARE nelja laine andmetes. – Sakkeus, L., Tambaum, T. (toim.). Vananemine elukaare vaates. SHARE Eesti Uuringu teine ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikool, 71–84.
- Tammaru, T., Marcinczak, S., Aunap, R., van Ham, M., Janssen, H. 2020. Relationship between income inequality and residential segregation of socioeconomic groups. – Regional Studies, 54 (4), 450–461.
- Vetik, R. (toim.) 2002. Kaks Eestit. Artiklite, ettekannete ja analüüside kogumik. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool.
- ÜRO – UNDP 2019. Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. New York. <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2019>.